ДОПОВІДІ
НАЦІОНАЛЬНОЇ
АКАДЕМІЇ НАУК
УКРАЇНИ

6 • 2012

ІНФОРМАТИКА ТА КІБЕРНЕТИКА

УДК 519.21,519.718

І. В. Малик

Слабка збіжність сім'ї напівмарковських процесів до дифузійного процесу

(Представлено академіком НАН України В. С. Королюком)

Наведено основні критерії слабкої збіжності сім'ї напівмарковських процесів до "чисто" дифузійного процесу в умовах балансу та до дифузійного процесу Орнштейна–Уленбека за умови, що величина стрибка залежить від параметра серії ε.

Напівмарковський процес $\eta(t)$ в евклідовому просторі R^d, $d \geqslant 1$, породжується процесом марковського відновлення (ПМВ) (див., наприклад, [1–3])

$$(\eta_n, \tau_n), \qquad n \geqslant 0,$$

де $\eta_n \in R^d$ — значення напівмарковського процесу при $t \in [\tau_n, \tau_{n+1})$, $\tau_n \in R_+$ — моменти відновлення. Позначимо через $\theta_n := \tau_n - \tau_{n-1}$, $n > 0$, час перебування в станах.

ПМВ визначається стохастичним ядром, яке задає умовні ймовірності величини стрибків, та функціями розподілу часів перебування в станах:

$$Q^\varepsilon(u, dv, t) := P\{\Delta\eta_{n+1} \in dv, \theta_{n+1} \leqslant t | \eta_n = u\} = \Gamma^\varepsilon(u, dv)F_u(t),$$

$$\Gamma^\varepsilon(u, dv) := P\{\Delta\eta_{n+1} \in dv \mid \eta_n = u\}, \qquad \Delta\eta_{n+1} := \eta_{n+1} - \eta_n, \qquad u \in R^d, \qquad dv \in \mathcal{R}^d,$$

$$F_u(t) := P\{\theta_{n+1} \leqslant t \mid \eta_n = u\} = P(\theta_u \leqslant t), \qquad t \geqslant 0.$$

Розподіл величини стрибка Γ^ε має вигляд

$$\Gamma^\varepsilon(u, dv) = \Gamma_1(u, dv) + \varepsilon\Gamma_2(u, dv). \tag{1}$$

Зауважимо, що має місце співвідношення

$$\eta(t) := \eta_{\nu(t)},$$

де $\nu(t) := \max\limits_{n \geqslant 0}\{n \colon \tau_n < t\}$ — лічильний процес.

Введемо такі позначення:

$$a^{(i)}(u) := \int_{R^d} v\Gamma_i(u, dv), \qquad B^{(i)}(u) := \int_{R^d} v^2\Gamma_i(u, dv), \qquad i = 1, 2,$$

$$b(u) := \frac{1}{f(u)}, \qquad f(u) := E\theta_u = \int_0^\infty \overline{F}_u(t)\, dt, \qquad \overline{F}_u(t) := 1 - F_u(t).$$

Введемо нормовані малим параметром серії $\varepsilon \to 0 (\varepsilon > 0)$ випадкові процеси:

$$\rho^\varepsilon(t) := \varepsilon\eta\left(\frac{t}{\varepsilon}\right), \tag{2}$$

$$\zeta^\varepsilon(t) := \varepsilon\eta\left(\frac{t}{\varepsilon^2}\right), \tag{3}$$

$$\xi^\varepsilon(t) = \varepsilon\eta\left(\frac{t}{\varepsilon^2}\right) - \frac{\rho(t)}{\varepsilon} = \frac{\varepsilon^2\eta\left(\frac{t}{\varepsilon^2}\right) - \rho(t)}{\varepsilon}. \tag{4}$$

У роботі [4] розглянуто умови слабкої збіжності сім'ї НМП (2) до процесу $\rho(t)$, що є розв'язком звичайного диференціального рівняння

$$\frac{d\rho(t)}{dt} = C(\rho(t)), \tag{5}$$

причому $C(u) = a^{(1)}(u)b(u)$.

У наведеній нижче теоремі сформулюємо умови слабкої збіжності сім'ї НМП (3).

Теорема 1 (слабка збіжність сім'ї НМП до дифузійного процесу в умовах балансу). *Нехай виконуються такі умови:*

D1) має місце слабка збіжність $\rho^\varepsilon(t) \Rightarrow \rho(t)$, де $\rho(t)$ задовольняє рівняння (5)*;*

D2) обмеженість першого та другого моментів величини стрибка

$$\int_{R^d} |v|\Gamma^\varepsilon(u, dv) \leqslant c_1 < \infty; \qquad \int_{R^d} |v^* v|\Gamma^\varepsilon(u, dv) \leqslant c_2 < \infty;$$

D3) оператори

$$R^\varepsilon\varphi(u) = \varepsilon^{-2} \int_{R^d} \left|\varphi(u + \varepsilon v) - \varphi(u) - \varepsilon v\varphi'(u) - \frac{\varepsilon^2 v^* v}{2}\varphi''(u)\right| \Gamma^\varepsilon(u, dv)$$

задовольняють умову

$$|R^\varepsilon\varphi(u)| \to 0, \qquad \varepsilon \to 0, \qquad \varphi(u) \in C^3(R^d).$$

Зокрема ця умова виконується при обмеженості третього моменту величини стрибка

$$|C^\varepsilon(u)| \leqslant c_3 < \infty, \tag{6}$$

де

$$C^\varepsilon(u) = \max_{i,j,k} |C^\varepsilon_{ijk}(u)|, \qquad C^\varepsilon_{ijk}(u) = \int\limits_{R^d} v_i v_j v_k \Gamma^\varepsilon(u, dv_i, dv_j, dv_k); \qquad i,j,k = \overline{1,d};$$

D4) рівномірна інтегровність (обмеженість часу перебування в стані):

$$\sup_{u \in R^d} \int\limits_T^\infty \overline{F}_u(t)dt \to 0 \qquad \textit{при} \qquad T \to \infty;$$

D5) $\exists\, C > 0$, *така, що для будь-якого* $u \in R^d$ *та* $\forall\, \varepsilon > 0$*:*

$$Ee^{-\varepsilon\theta_u} \leqslant 1 - C\varepsilon;$$

D6) має місце збіжність початкових умов

$$\zeta^\varepsilon(0) \Rightarrow \zeta(0) \qquad \textit{при} \qquad \varepsilon \to 0$$

та

$$\sup_{\varepsilon > 0} E|\zeta^\varepsilon(0)| \leqslant C < +\infty;$$

D7) загальна умова балансу

$$a^{(1)}(u) \equiv 0, \qquad a^{(2)}(u) \equiv 0.$$

Тоді має місце слабка збіжність

$$\zeta^\varepsilon(t) \Rightarrow \zeta^0(t), \qquad \varepsilon \to 0,$$

де $\zeta^0(t)$ *— дифузійний процес, що визначається генератором*

$$\Gamma^0\varphi(u) = \frac{b(u)B^{(1)}(u)}{2}\varphi''(u).$$

Зауваження 1. Якщо умову **D7** замінити на

$$a^{(1)} \equiv 0,$$

то має місце слабка збіжність

$$\zeta^\varepsilon(t) \Rightarrow \widetilde{\zeta}^0(t), \qquad \varepsilon \to 0,$$

де $\widetilde{\zeta}^0(t)$ — дифузійний процес, що визначається генератором

$$\Gamma^0\varphi(u) = a^{(2)}(u)\varphi'(u) + \frac{b(u)B^1(u)}{2}\varphi''(u).$$

Дослідимо слабку збіжність сім'ї НМП $\xi^\varepsilon(t)$ (4). Має місце

Теорема 2 (слабка збіжність НМП до дифузійного процесу). *Нехай виконуються умови:*

Z1) має місце слабка збіжність $\rho^\varepsilon(t) \Rightarrow \rho(t)$, *де* $\rho(t)$ *задовольняє рівняння* (5)*;*

Z2) рівномірна інтегровність (обмеженість часу перебування в стані):

$$\sup_{u\in R^d}\int\limits_T^\infty \overline{F}_u(t)\,dt \to 0 \qquad \textit{при} \qquad T\to\infty;$$

Z3) для $\forall\, u \in R^d$ *та* $\forall\,\varepsilon > 0\ \exists\, C > 0$ *таке, що*

$$Ee^{-\varepsilon\theta_u} \leqslant 1 - C\varepsilon, \qquad \sup_{u\in R^d} D\theta_u < C < \infty;$$

Z4) обмеженість першого та другого моментів величини стрибка:

$$\int\limits_{R^d} |v|\Gamma^\varepsilon(u,dv) \leqslant C < \infty; \qquad \int\limits_{R^d} |v^*v|\Gamma^\varepsilon(u,dv) \leqslant C < \infty;$$

Z5) умови на ядро $\Gamma^\varepsilon(u,dv)$*:*

$$a^\varepsilon(z,u)\colon = \int\limits_{R^d} v\Gamma^\varepsilon(z+\varepsilon u,dv) = a(z) + \varepsilon a_1(z,u) + \varepsilon\delta_1^\varepsilon,$$

$$B^\varepsilon(z,u)\colon = \int\limits_{R^d} v^2\Gamma^\varepsilon(z+\varepsilon u,dv) = B(z) + \delta_2^\varepsilon,$$

$$\delta_1^\varepsilon, \delta_2^\varepsilon \to 0, \qquad \varepsilon\to 0;$$

Z6) функція $b(u)$ *є обмеженою та задовольняє умову*

$$b(\rho+\varepsilon u) = b(\rho) + \varepsilon\delta_3^\varepsilon, \qquad \delta_3^\varepsilon \to 0, \qquad \varepsilon\to 0;$$

Z7) збіжність початкових умов

$$\xi^\varepsilon(0) \Rightarrow \xi(0) \qquad \textit{при} \qquad \varepsilon\to 0$$

та

$$\sup_{\varepsilon>0} E|\xi^\varepsilon(0)| \leqslant C < +\infty.$$

Тоді має місце слабка збіжність

$$\xi^\varepsilon(t) \Rightarrow \xi^0(t), \qquad \varepsilon\to 0,$$

де $\xi^0(t)$ *— дифузійний процес, що визначається генератором*

$$\Gamma_t^0\varphi(u) = C_1(u,\rho(t))\varphi'(u) + \frac{1}{2}\widetilde{B}(\rho(t))\varphi''(u),$$

причому

$$C_1(u, \rho(t)) = b(\rho(t))a_1(\rho(t), u), \qquad \widetilde{B}(\rho(t)) = b(\rho(t))\sigma^2(\rho(t)),$$
$$\sigma^2(\rho(t)) = B(\rho(t)) - (a^{(1)}(\rho(t)))^2.$$

Зауваження 2. Як функція b з Z7 може виступати нескінченно-диференційовна функція, для якої $b'(\rho) \equiv 0$, тобто

$$b(\rho + \varepsilon u) = b(\rho) + \sum_{i=2}^{\infty} \frac{b^{(i)}(\rho)(\varepsilon u)^i}{i!}.$$

Автор висловлює щиру вдячність акад. НАН України В. С. Королюку за увагу до даної роботи та цінні поради.

1. *Свириденко М. Н.* Об условиях сходимости семейства полумарковских процессов к марковскому процессу. – Москва: ВИНИТИ, 1986. – Препр. № 37.
2. *Koroliuk V. S., Limnios N.* Stochastic systems in merging phase space. – Singapore: World Scientific, 2005. – 331 p.
3. *Самойленко І. В., Малик І. В.* Збіжність напівмарковського і супроводжуючого марковського процесу до марковського процесу // Укр. мат. журн. – 2010. – **62**, № 5. – С. 674–681.
4. *Королюк В. С.* Стохастичні системи з усередненням у схемі дифузійної апроксимації // Там само. – 2005. – **57**, № 9. – С. 1235–1252.

Чернівецький національний університет
ім. Юрія Федьковича

Надійшло до редакції 29.08.2011

И. В. Малык

Слабая сходимость семейства полумарковских процессов к диффузионному процессу

Приведены основные критерии слабой сходимости семейства полумарковских процессов к “чисто” диффузионному процессу в условиях баланса и к диффузионному процессу Орнштейна–Уленбека при условии, что величина скачка зависит от параметра серии ε.

I. V. Malyk

Weak convergence of a family of semi-Markov processes to the diffusion process

The basic criteria of weak convergence of a family of semi-Markov processes to the “pure” diffusion process under balance conditions and to the Ornstein–Uhlenbeck diffusion process provided that the value of jump depends on the series parameter ε are obtained.